

FIGURI REPREZENTATIVE ALE CULTURII HUNEDORENE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

MARIA SALCERIU

Evenimentele istorice de interes vital pentru națiunea română, pe-trecute în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au determinat idei și avânturi naționale care au contribuit direct la înființarea numeroaselor societăți cu caracter cultural în Transilvania, deci și pe meleagurile Hunedoarei.

Orientarea generală a oamenilor de cultură de aici s-a axat mai ales pe fidelitatea față de principiile revoluției de la 1848 și pe crezul în forța creatoare a culturii.

Desigur, pe fondul acestei idei de sfârșit de secol, al acestor manifestări de „Cultură cu tendință“ se grefează noile fenomene culturale din prima parte a secolului al XX-lea care trebuiau să se mențină drept un mijloc de cultivare a omului. Deci reprezentanții culturii transilvănene, implicit hunedorene, erau purtătorii unui mesaj național.

Concretizare imediată a ideii de cultură, revistele transilvănene prin oamenii de seamă ai culturii, au menținut în paginile lor, în straturi sociale românești mai largi, un cult al limbii române, o unitate de simțire românească, într-o perioadă istorică nedefinitivată din punct de vedere politic din pricina neînfrânturii unirii.

Semnificantă ca mijloc de răspândire a ideilor cultural-progresiste era „Asociațiunea transilvană pentru literatură și cultura poporului român“ (Astra) cu sediul la Sibiu, care pentru mobilizarea la viața culturală a maselor românești, a stimulat înființarea „Despărțămintelor“ ei, favorizând evoluția culturii pe întreg cuprinsul Transilvaniei.

Teritoriul hunedorean a înălțat pe câțiva dintre locuitorii lui, în această vreme, la rangul de „oameni ai culturii“.

Ne gândim poate mai întâi la acea familie a Densușenilor care au dat culturii noastre nume prestigioase de cărturari: Aron Densușianu filolog și istoric, Nicolae Densușianu istoric, Ovid Densușianu filolog, lingvist, folclorist, critic și istoric literar, fiecare dintre ei impunându-se și ca un bun patriot.

Lui Aron Densușianu i s-a intentat chiar un proces¹ și a fost închis din cauza unor rezoluții energice propuse de el, și anume aceea împotriva ordinului de a se înlocui limba română cu cea maghiară și alta, aceea de a refuza trimiterea deputaților din districtul Făgăraș, unde era avocat, în Camera din Budapesta.

În revista „Familia“ Aron Densușianu publică fabula „Vulpea și doba“² în care ironizează pe falșii patrioți. În revista „Transilvania“ publică articolul „Țăranul român în venitor“³ în care arată că românul

¹ *Boabe de grâu*, IV, nr. 6, iunie 1933.

² *Familia*, VIII (1872), nr. 27, 2/14 iulie.

³ *Transilvania* VI, (1873), nr. 9, 1 mai.

se va realiza doar cînd va putea alege „libertatea lucrului“ (adică să lucreze unde și la ce se pricepe).

Fratele său Nicolae Densușianu a luptat prin condeiul său tot pentru a ridica istoria neamului său la lumină.

În prefața la cartea sa „Revoluția lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784—1785 scrisă pe baza documentelor oficiale“ se arată că „a trebuit ca revoluția de la 1784 să scoată la lumină pe acest popor ascunsu alu feudalității transilvane, să proclame pentru întîia oară în fața Europei romanitatea acestei țări, română încă din cele mai vechi timpuri istorice“⁴. Revista „Transilvania“ îi prezintă această carte astfel: „D-l Densușianu a fost foarte bine că înainte de a lucra în descrierea evenimentelor din 1784 a premisu și un studiu retrospectiv preste mai multe evenimente anteriori pînă înapoi în suta a treisprezecea pentru că nu atitu mai limpede se va vedea cauza între evenimentele veacurilor trecute și între cele din 1784 care apoi au influențat și istoria secolului alu XIX-lea“⁵.

Cel din urmă, Ovid Densușianu, și-a immortalizat dragostea lui pentru ținuturile părintești într-una din numeroasele sale lucrări și anume: „Graiul din Țara Hațegului“ în introducerea căreia autorul spune, referitor la peisajul acestor locuri, că ți se oferă aici „una din cele mai frumoase priveliști de poezie a pămîntului românesc“⁶.

În același context al ideilor istorice ale vremii se impunea demonstrarea continuității daco-romane pe aceste meleaguri. Cu acest țel s-a înființat la Deva în 1880 „Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara“ al cărei președinte de onoare a fost ales în 1882 George Barițiu, care printr-o scrisoare de donație⁷ oferă cîteva cărți și o sumă de bani Societății.

Tezaurului istorico-documentar al acestei Societăți i se adaugă o parte din descoperirile arheologice din colecția Sofiei Torma care a trăit și și-a desfășurat activitatea pe teritoriul hunedorean. Autodidact, pentru activitatea arheologică laborioasă, Universitatea din Cluj i-a acordat titlul de „doctor honoris causa“⁸. Arheologul Marton Roska, contemporan ei, într-o lucrare dedicată colecției Sofiei Torma, spune că „ea a reușit să salveze bunuri prețioase de interes general din istoria veche a omenirii“⁹. Corespondența Sofiei Torma atestă preocuparea ei de a ține legături permanente cu cercetători, oameni de cultură de pretutindeni. Se angajează într-un schimb de opinii de ordin științific, în corespondența pe care o poartă cu George Barițiu. „Îmi rezerv dreptul ca la adunarea din ultima zi a acestei luni — scria Torma Sofia — să avem cîteva schimburi interesante de idei... cîteva întrebări aș dori să transmit în probleme de arheologie“. Ea își încheia scrisoarea cu invitația pe care i-o face lui Barițiu de a veni „neîntîrziat la adunarea generală“¹⁰.

⁴ N. Densușianu, *Revoluția lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784—1785*, București, 1884, p. 6.

⁵ *Transilvania XVI* (1885), nr. 3—4, 1—15 februarie.

⁶ O. Densușianu, *Opere*, vol. II.

⁷ Arh. St. Deva, *Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara*, fond propriu, dosar 34 (1880—1908), f. 1.

⁸ Material inedit în colecția Muzeului județean Hunedoara — Deva.

⁹ M. Roska, *A. Torma Zsofia — gyűjtemény*, Cluj, 1941, p.

¹⁰ Arh. St. Deva, *Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara*, Torma Zsofia, Dosar 5, (1865—1899), f. 56.

O altă frază din aceeași scrisoare atestă același interes manifestat pentru tot ce ține de mersul înainte al științei românești. „Cîteva întrebări aş dori să transmit în probleme de arheologie adică la Muzeul Bucureşti, aş fi foarte recunoscătoare colegului I. dacă mi-ar trimite adresa completă a acelei somităţi care se ocupă cu arheologia“¹¹.

În 1891 cu prilejul adunării generale a Astei de la Haţeg s-a deschis o expoziţie etnografică „dar s-au pus şi probleme pentru stimularea tinerilor care-şi însuşesc tehnica şi minieritul“¹². Îl întilnim aici pe tînărul Aurel Vlaicu care, simţind rostul expoziţiei etnografice, deschisă aici, afirmă: „În viitor să se caute a se ţine expoziţiuni locale, industriale şi agricole peste tot unde se ţine adunarea generală şi să se facă posibilă cercetarea (participarea n.n.) expoziţiunilor şi pentru masa poporului“¹³. Plecat din Biniţi, se stabileşte la Bucureşti unde leagă strîns prietenii cu oameni renumiţi pe plan artistic, originari ai altor provincii româneşti decît Ardealul (Caragiale, Vlahuţă), dovedindu-se că unitatea spirituală exista dintotdeauna între locuitorii celor trei provincii româneşti, deşi n-avuse loc încă Unirea Transilvaniei cu România. Aurel Vlaicu dă dovadă de o mare putere de muncă fizică şi intelectuală, pentru că el studiază, inventează, dar este şi un bun practician. Din corespondenţa pe care o poartă cu avocatul Romulus Boca¹⁴ din Orăştie, aflăm, mai ales, dorinţa lui fierbinte de a aduce noul în tehnica românească. Într-una din scrisori (nedată) adresată lui Boca, inventatorul Aurel Vlaicu îi dă explicaţii despre componentele maşinii de zburat, făcîndu-i cunoscut faptul că, datorită realizărilor lui, are certitudinea reuşitei: „... aici nu mi-e frică de nime că mă bate că eu mă pricep mai bine“¹⁵. În altă scrisoare adresată aceluiaşi Boca, Vlaicu scrie: „Aeroplanul acesta a reuşit de minune, fain... aşa că după experimentele acestea o să vedem ce o mai trebui inventat“¹⁶.

În 2 iunie 1912 profesorul Silviu Dragomir, din Viena, unde se afla pentru puţin timp, expediază la Arad o ilustrată în care anunţa sosirea marelui inventator român Aurel Vlaicu la Arad ţinut care ar trebui să fie fericit pentru că va fi „cel dintîi care îl va putea saluta şi admira după succesul indicibil de mare“¹⁷ pe care l-a avut la Viena înaintea lumii întregi, scria profesorul Silviu Dragomir.

Născut la Gurasada, Silviu Dragomir este cunoscut lumii culturale încă de la începutul secolului al XX-lea. A devenit membru al Academiei Române (din 1928) răsplătindu-i-se „activitatea în domeniul Istoriei Românilor“¹⁸.

Silviu Dragomir se face cunoscut din lucrările sale în domeniul istoriei: „Studiile şi documentele privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848—1849“, monografia „I. Buteanu prefectul Zărandului în anii 1848—1849“. El este fondatorul revistei „Revue de Transylvanie“ (1934—1943), dar ceea ce-l înalţă este monografia lui Avram Iancu.

În manuscrisul Cuvîntului înainte al ediţiei a II-a a volumului

¹¹ Ibidem.

¹² Gazeta Transilvaniei (1891), nr. 172, 15 august.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Arh. St. Deva, Fond Boca Romulus notar public Orăştie, Dos. 1/f. a.

¹⁵ Idem.

¹⁶ Idem.

¹⁷ Arh. St. Deva, Fond propriu Dosar 112.

¹⁸ Ibidem.

„Monografia lui Avram Iancu“, Silviu Dragomir scrie: „Lupta lui Avram Iancu pentru drepturile moșilor și pentru emanciparea națională a românilor din Transilvania constituie o pagină de mândrie a întregului nostru popor. Înfațișind o mai amplă monografie istorică, nădăjduim a da un îndemn noilor generații în lupta lor pentru libertate și independența patriei, pentru fericirea oamenilor muncii“¹⁹ (Sibiu, 1922 — Buc. 1924).

Județul Hunedoara în acele timpuri dă mai ales oameni care se ocupau în mod direct de istoria timpului lor. Este bine cunoscut Ion Balomiri din Orăștie, ales deputat pentru Dieta de la Sibiu (1863—1864), de la Cluj (1865) și Pesta. De fiecare dată în cuvântul său, Balomiri emitea idei strălucite, de mare gânditor. Ca deputat al Dietei din Sibiu, cere înlocuirea terminologiei de „naționalități“ cu cea de „locuitori“ (referitor la populația română n.n.)²⁰

Felul în care a știut să apere cauza națională a românilor în Dieta de la Cluj a avut mare răsunet în toate părțile Transilvaniei, „numeroase adrese de aderență de mulțămire au fost trimise la Cluj“²¹. Această înaltă ținută oratorică i-a adus recunoștința maselor românești pe care le reprezenta în Dietă. La Pesta conținutul spuselor în Dietă era asemănător cu cel prezentat în Dieta de la Cluj cerind mereu ca „națiunea română ca națiunea politică îndreptățită“, să fie recunoscută ca și „celelalte trei națiuni... care în înțelesul vechii constituțiuni au fost recunoscute“²². În patrimoniul Muzeului din Deva se găsesc „Diploma de membru al Astreii“ și caiete dosar, manuscrise datînd din 1846 și 1875 cuprinzînd cursuri despre „știința comerțului“, adnotări cu prilejul marilor evenimente istorice, poezii, articole de lege din acel timp. Toate acestea au aparținut lui Ioan Balomiri²³.

Capul dezbaterilor de acest fel s-a dovedit a fi Iosif Hodoș de la Baia de Criș, deputat de Zarand, care a dat dovadă de spirit de inițiativă fiind și un colaborator desăvîrșit în Dieta de la Pesta, în susținerea celorlalți deputați ori de cîte ori era cazul, punînd accent pe problema națională a românilor. Se ridică împotriva ilegalei uniuni a Ardealului cu Ungaria. Iosif Hodoș continuă prin a prezenta argumente istorice și juridice în ceea ce privește uniunea nejustificată, încheindu-și discursul său cu cuvintele: „Legea uniunii încă nu e fapt împlinit“²⁴. În altă parte a cuvîntării sale Hodoș întrebă: „e oare dreptate, frățietate acolo unde nici libertatea și egalitatea individuală nici cea națională, nici cea bisericască ba nici cea de asociere nu e ținută în vedere în nici-o privință“²⁵. Ultima etapă politică a veacului al XIX-lea a fost marcată de organizarea Partidului Național Român pe temeiul solidarității naționale. Intelectualitatea se încadrează în ritmul acestei noi etape. Din rîndul intelectualității hunedorene se ridică Francisc Hossu-Longin, originar din Zam, avocat în Deva, în primele rînduri ale acelor care cereau drepturi naționale acelor care „... lucrau direct sau indirect contra tuturor tendințelor de desnaționalizare din partea organelor statului“²⁶.

¹⁹ Idem. Dosar 50.

²⁰ T. Păcățeanu, *Cartea de aur*, ediția II, vol. III, (1905), Sibiu, p. 820.

²¹ Idem, p. 193.

²² Ibidem.

²³ Materiale inedite în colecția Muzeului județean Hunedoara — Deva.

²⁴ T. Păcățeanu *op. cit.*, vol. I, Sibiu, 1904, p. 152.

²⁵ Idem, p. 578.

²⁶ *Observatorul IV* (1881), nr. 20, 19 martie, Sibiu, p. 79.

Acțiunea politică de mare importanță a transilvănenilor la care au participat și hunedoreni a fost aceea a Memorandumului Francisc Hossu Longin a luat parte activă la această acțiune ca apărător la procesul memorandiștilor de la Cluj, ajutat cu sfaturi înțelepte date prin scrisori de George Barițiu. Revista Orăștiei îi publică articolul „Protestul nostru“, în care este vorba de lupta dusă de români în congregația de la 13 decembrie 1897 în Deva, contra maghiarizării numelor comunelor și locurilor. Iată câteva rînduri din acest articol semnat de Francisc Hossu-Longin: „Cu drept cuvînt putem fi îngrijorați cînd azi vedem că drept răsplată (pentru merite aduse în apărarea județului Hunedoara n.n.) voiți să ne luați pînă și numele noastre străbune, ca să ne porecliți altfel²⁷. Dar Francisc Hossu-Longin a fost și un priceput și talentat folclorist. Elev fiind la Orăștie, culege și trimite revistelor literare anumite producții folclorice. Revista „Familia“ i-a publicat o datină populară „Seară de Sin Vasiu“²⁸. În 1869 aceeași revistă îi publică o suită de „Chiuituri românești“ și datina „Nedeia“²⁹.

Încă de la începutul secolului al XX-lea la orizontul vieții cultural-politice se conturează personalitatea lui Petru Groza care și-a închinat viața luptei pentru progresul material și cultural al poporului nostru, pentru propășirea țării. „Eu trăiesc din moși-strămoșii mei, de mii de ani pe meleagurile Hunedoarei la umbra zidurilor cetății lui Burebista și Decebal. Noi purtăm în suflete, în acel colț de țară dragostea de libertate“³⁰ spunea Petru Groza. Organizator al organizației „Frontul Plugarilor“, al cărui prim congres de constituire s-a ținut la Deva în 1933, Petru Groza a înțeles că numai prin făurirea alianței clasei muncitoare cu țărănimia se va ajunge la un înalt nivel de viață și de cultură în România. În întreaga lui viață a fost animat de dorința și sentimentul demnității naționale, avînd încredere neclintită în forța creatoare a poporului nostru.

Toți acești reprezentanți ai culturii pe care îi apropie ideile pe care le slujesc, idei progresiste, vin în sprijinul definirii unei culturi hunedorene democratice.

FIGURES REPRÉSENTATIVES DE LA CULTURE DE HUNEDOARA À LA FIN DU XIX-ÈME SIÈCLE AU DÉBUT DU XX-ÈME SIÈCLE

— Résumé —

À la fin du XIX-e siècle et au commencement du XX-e siècle les hommes de culture, les représentants du territoire de Hunedoara, dans leur écritures expriment les idées progressistes, les idées démocratiques qui trouveront plus tard leur matérialisation.

Ils ont synthétisé une partie de leur nombreuses actions qui tiennent de la culture ou directement de l'histoire de ce peuple, relativement à :

- la réalisation de l'idéal de l'union de la Transylvanie avec la Roumanie.
- le progrès de la science et de la culture de ce territoire.
- la démocratisation des masses populaires de cette contrée.
- le désir d'élevation culturelle de ces gens.
- l'amour pour la création artistique populaire.

Ce thème n'est pas traité exhaustif. On a été mis en relief seulement ce qui est significatif dans les oeuvres des quelques figures marquantes de la culture du territoire de Hunedoara.

²⁷ Revista Orăștiei 1897, 6—18 decembrie.

²⁸ Familia IV, (1868), nr. 45, 24 decembrie — 5 ianuarie.

²⁹ Familia V, (1869), nr. 17, 27 aprilie — 9 mai.

³⁰ Dr. Petru Groza, Texte alese, ed. politică, București, 1973, p. 6.